

Africký poutník

Výhoda a krása literatury je v tom, že nikam nepatří. Patří všem, každému z nás.

Abdulrazak Gurnah

Nejdříve chlapec. Jmenoval se Júsuf a ve svých jedenácti letech náhle odešel z domova. Pamatoval si, že bylo období sucha, kdy každý den byl stejný jako ten předchozí. Nikým nečekané květiny kvetly a umíraly. Podivné hmyzí exempláře drobnými krůčky vybíhaly zpod kamenů a v planoucím světle se svíjely a umíraly. Slunce způsobovalo, že se stromy v dálce chvěly v tetelícím se vzduchu, domy se otřásaly a lapaly po dechu. Oblaka prachu se zvedala při každém silnějším došlápnutí a nad denním světlem se rozprostíralo tíživé ticho. Přesné okamžiky, jako byl tenhle, se vracely z ročního období.

DV: Tak začíná Ráj, nejznámější román Abdulrazaka Gurnaha. Vyšel v roce 1994. Odehrává se před první světovou válkou a vypráví příběh jedenáctiletého Júsufa, z fiktivního města Kawa ve východoafrické Tanzanii. Aby splatil dluh, je jeho otec nucen dát chlapce do zástavy obchodníkovi Azizovi. Yúsuf začíná pracovat v Azizově krámu ve vzdáleném městě u moře. Když Aziz nachystá velkou obchodní výpravu – karavanu – do afrického vnitrozemí, Júsuf, ještě napůl dítě, je jedním z mnoha desítek lidí, kteří ho do doprovází. Ale na začátku knihy Júsuf ještě vede bezstarostný dětský život ve svém rodném městě. Rád chodí na nádraží.

Na železničním nástupišti tehdy spatřil dva Evropany, první, které kdy viděl. Nebál se, zpočátku ne. Chodil na nádraží často – dívat se, jak vlaky hlučně a ladně přijíždějí, a pak si počkat, až zase vyjedou z nádraží ven, pod dohledem zamračeného indického výpravčího s praporky a píšťalkou. Júsuf často čekal na příjezd vlaku celé hodiny. Oba Evropané také čekali, stáli pod plátěnou markýzou a o pár metrů dál měli úhledně naskládaná zavazadla a důležitě vyhlížející zboží. Muž byl velký, tak vysoký, že musel sklonit hlavu, aby se nedotýkal plátna, pod nímž se chránil před sluncem. Žena stála o něco více vzadu ve stínu, lesklý obličej jí částečně zakrývaly dva klobouky. Nařasenou bílou halenku měla zapnutou u krku a na zápěstí a dlouhá sukně se jí svým lemem dotýkala bot. Byla také vysoká a velká, ale jinak. Tam, kde ona vypadala při těle a tvárně, jako by byla schopná nabýt jiného tvaru, on vypadal jako vytesaný z jednoho kusu dřeva. Dívali se každý jiným směrem, jako by se neznali.

DV: Úryvek je pro Abdulrazaka Gurnaha typický. Je plný podrobně pozorovaných detailů, a na svět se dívá z neevropského pohledu – tentokrát z pohledu dítěte. Navíc tu jde o jednu z velmi mála scén románu, ve kterých se Evropané vůbec objevují. Gurnahův pohled na Afriku je pohledem Afričana.

Jak je pozoroval, viděl Júsuf, jak si žena přejela kapesníkem přes rty a bezmyšlenkovitě si z nich setřela šupinky suché kůže. Mužova tvář byla posetá rudými skvrnami, a zatímco se jeho oči pomalu pohybovaly kolem stísněného prostoru nádraží a všímaly si zamčených dřevěných skladišť a obrovské žluté vlajky s vyobrazením zářivě černého ptáka, Júsuf si ho mohl dlouho prohlížet. Pak se muž otočil a uviděl, že na něj Júsuf zírá. Muž nejprve odvrátil pohled a pak se na Júsufa dlouze zadíval. Júsuf od něj nedokázal odtrhnout oči. Náhle muž vycenil zuby a bezděčně zavrčel a

nevysvětlitelným způsobem zkroutil prsty. Júsuf uposlechl varování, utekl a mumlal přitom slova, která se naučil říkat, když potřeboval okamžitou nečekanou pomoc od Boha.

DV: K příběhu Júsufa se dnes večer ještě vrátíme. Představíme i další postavy, romány a témata zanzibarského rodáka žijícího v Anglii, spisovatele spisovatele Abdulrazaka Gurnaha.

Abdulrazak Gurnah se narodil v roce 1948 a vyrostl na Zanzibaru, souostroví několik kilometrů od východoafrického pobřeží. V té době byl Zanzibar sultanátem, a zároveň britským protektorátem po odchodu německých kolonizátorů na konci první světové války. Obyvatelstvo bylo pestře smíšené – byli tu lidé s arabskými, africkými a indickými kořeny – a tato pestrost se odrážela i v místním životě a kultuře. Velkou část dětství strávil Gurnah v domě kousek od moře. Píše o tom ve sbírce esejí Číst mapy z roku 2022.

AG: V části města, kde jsme bydleli, která se tehdy jmenovala Malini, se vše točilo kolem přístavu a oceánu za ním. Z oken v prvním patře našeho domu, byly vidět přístavní sklady a celý přístav byl plný tradičních arabských plachetnic. Za přístavem bylo vidět daleko do otevřeného moře. Mnohé lidi v naší čtvrti moře živilo : rybáře, námořníky, nebo, ve větším závětří, obchodníky, kteří kupovali a prodávali to, co se nám z moře dostalo. Můj otec byl jedním z nich, obchodoval hlavně se sušenými a konzervovanými rybami. Každý rok kolem listopadu, přicházeli větry a proudy jihozápadních monzunů přes Bengalský záliv, přes jižní Indii a jižní Arábii, podél somálského pobřeží až do Zanzibaru. A celé mé dětství se každoročně v tomto období zvejlily lodě: desítky, nebo jak se mi zdálo i stovky, plachetnic naložených zbožím k obchodování. A všechny skončily v přístavu za naším dvorkem. Bylo jich

tolik, a byly k sobě tak natěsnané , že jsme někdy viděli námořníky přeskakat z jedné lodi na druhou přes celý přístav.

DV: V roce 1964 došlo v Zanzibaru k převratu. Násilným pučem uchvátili moc rebelové a smetli převážně arabskou vládu. Šestnáctiletý Gurnah byl zrovna na dovolené s rodiči v největším městě Tanzanie, Dar es Salaam. Gurnah si vzpomíná, že když se rodina vrátila, chodili „kolem vyhořelých domů a všude byly díry po kulkách.“ Tehdy pochopil, že se stalo něco strašného, „všude se mluvilo o vraždění a znásilňování.“ Gurnah nevěděl, co dál. Měl bratrance, který studoval v Anglii, a o dva roky později se mu spolu s bratrem podařilo za ním vyjet. Měli s sebou 400 britských liber a jinak nic. „Šlo mi jen o jediné“ říká, „dostat se z místa chudoby a ponižování někam, kde bych mohl žít v bezpečí a mít alespoň nějakou perspektivu.“

To bylo v roce 1966. Od té doby, vyjma několika let po dokončení studia, žije Abdulrazak Gurnah v historickém městě Canterbury v hrabství Kent, na půl cesty mezi Doverem a Londýnem.

Do dnešních dnů zde stihl napsat deset románů a v psaní neustává.

Shodou okolností je Canterbury i mým rodným městem. Jezdím tam často, a když jsem se dozvěděl, že Abdulrazak Gurnah získal Nobelovou cenu za literaturu, domluvil jsem si s ním rozhovor.

Natáčeli jsme spolu v horkém létě roku 2022.

Canterbury

DV: Pan Gurnah mě vede do menšího obývacího pokoje, hned vpravo od vchodových dveří. Velmi zdvořile mi nabízí místo v křesle u nižšího stolku. Vypadá elegantně a mnohem mladší než na svých sedmdesát čtyři let. Působí trochu rezervovaně, v něčem odpovídá mým představám respektovaného anglického univerzitního profesora, ale mluví zcela bez typického anglického smalltalku – zdvořilého povídání o ničem. Tváří se vždy vážně a mluví k věci. Na začátek rozhovoru s potěšením komentuji shodu okolností, že se ulice, kde Gurnah bydlí, jmenuje Island Road, Ostrovní ulice – když jeho život je také tolik spojený s ostrovy. Jeho odpověď je stručná, přesná a věcná:

AG: Nikdy jsem o tom nepřemýšlel. Tato silnice vede dál k moři, do města Margate, ale zmíněný ostrov, nebo spíš ostrůvek, leží uprostřed zdejší řeky Stour na místě, které se jmenuje Pluckova stoka, pár kilometrů odsud. To znamená, že jde opravdu o úplně jiný druh ostrova.

DV: Strávil jste mnohem více než polovinu svého dosavadního života v Canterbury. Jaký máte vztah k městu.

AG: Canterbury bylo prvním místem v Anglii, kde jsem žil a se kterým jsem se seznámil. Měl jsem tu různá zaměstnání, studoval jsem tady. Poté, co jsem dodělal doktorát, jsem odešel – nejdříve do Nigérie, kde jsem žil dva roky, a pak do Londýna. Předpokládal jsem, že se nikdy do Canterbury nevrátím, ale pak jsem začal pracovat na zdejší univerzitě. Dostal jsem nabídku tady učit. To bylo v polovině 80. let, což byla velmi těžká doba pro britské vysoké školy – řada fakult se zcela zrušila, obzvlášť v humanitním oborech. Předsedkyně vlády Margaret Thatcherová se snažila oslabit vliv univerzit v britské společnosti a propojit je s byznysem. Měl jsem tehdy docela štěstí, že jsem dostal práci na

univerzitě. Vrátil jsem se do Canterbury, moje děti tady chodily do školy, a pro mě je to příjemné místo pro akademickou práci i na psaní. Pocházím z malého města na malém ostrově, mám rád malá města, a i když jsem předtím žil dva a půl roku v Londýně, potěšilo mě vrátit se na malé město.

DV: První roky v Anglii nebyly pro Abdulrazaka Gurnaha jednoduché. Neměl peníze a cítil se být nevídaným cizincem. Zároveň trpěl pocitem viny za to, že se mu podařilo odejít ze Zanzibaru. Ale v článku z roku 2021 píše, že toto vnitřní napětí mu do určité míry dalo impuls ke psaní.

Bylo v tom něco nejistého, určité hledání. Nebylo tak, že bych si uvědomil, co se ve mně děje a rozhodl se psát. Začal jsem psát bez jakéhokoliv řádu. Často to bolelo – neměl jsem plán, ale cítil jsem touhu něco dát na papír. Po čase jsem se sám sebe zeptal, co to dělám. Musel jsem se zastavit a přemýšlet o tom, proč a co píšu. Pochopil jsem, že píšu z paměti, a že vzpomínky jsou to velmi živé a přemáhají mě. Bylo to něco jiného než ta podivně beztížná existence, kterou jsem vedl v Anglii první léta. Pocit cizosti zesílil vzpomínky na život, který jsem nechal za sebou - na lidi, které jsem bez váhání opustil, na místo a způsob života, které jsem navždy ztratil, jak se mi tehdy zdálo. Když jsem začal psát, psal jsem o onom ztraceném životě a ztraceném místě, nebo alespoň o tom, co mi z toho zůstalo v paměti. Svým způsobem jsem také psal o Anglii, nebo spíš o tom, jaké to je žít v místě, které se tolik liší od mého rodiště. Anglie byla bezpečná, ale na hony vzdálená tomu, co jsem opustil. Tak moc, že mě zaplavil pocit viny a nepochopitelného žalu. Když jsem začal psát, byl jsem nejdřív zachvácen vzpomínkou na hořkost a marnost všeho, co jsme v Zanzibaru krátce předtím prožívali. Byl jsem posedlý otázkou, čím jsme se provinili, že jsme

na sebe takové věci přitahovali. A přitom se mi zdál můj život v Anglii podivně neskutečný.

DV: Gurnahovy první dva romány *Vzpomínka na odchod* (*Memory of Departure*) z roku 1987 a *Poutníková cesta* (*Pilgrims Way*) se oba zabývají pocitem rozpolcenosti. *Poutníková cesta* se odehrává přímo v Canterbury, i když město nikdy není jmenováno. Vidíme ho z pohledu mladého přistěhovalce, pro kterého je všechno cizí. Stejně jak to na začátku prožíval samotný autor.

AG: Měl jsem strach, protože jsem byl ve městě, které jsem neznal, které se lišilo od všech míst, kde jsem do té doby žil. Na druhou stranu v něčem odpovídalo anglickému stereotypu – díky katedrále, parkům, řece, takovým věcem. Ale rozhodně se nedá říct, že by mě Canterbury jako člověka, který přijel odjinud, přijalo s otevřenou náručí.

DV: A hlavní postava románu *Poutníková cesta* Daud má velmi nepříjemné zkušenosti s místním rasismem.

AG: Asi to bylo běžné v sedmdesátých letech, kdy se příběh odehrává. Jeho situace mi ale hlavně poskytla příležitost ukázat myšlení člověka, který se neustále potýká s předsudky a agresí, a ukázat obranné mechanismy, které si vytváří. Vysmívá se předsudečným lidem – těm rasistům – ale jen ve své hlavě, nechce se s nimi konfrontovat nahlas. Snaží se tu situaci číst jako svého druhu komedii – s humorem odpovídat na činy, které ho mají ponižovat. A vysmívá se britskému impériu.

DV: Daud pracuje jako sanitář v canterburské nemocnici. Je smutný a zklamán životem. Bydlí v podnájmu v úzkém domku, který se rozpadá a kde ho často navštěvují dva kamarádi. Jeden, Karta, je také mladý Afričan, který se chce pomstít Britům za kolonialismus, druhý, Lloyd, je běloch z Canterbury, jehož rodiče se dívají na přestěhovalce skrz prsty. Daud se seznámí i s místní dívkou, která pracuje jako ošetřovatelka v nemocnici. Začnou spolu chodit. Jednou večer je na cestě domů zastaví dva muži.

„Pocem, negře,“ řekl, „dej mi pusu.“ Oba muži se rozesmáli a naprosto si jisti svou silou se k němu otočili zády. Oběma bylo kolem třiceti, měli na sobě džíny a svetry s vyhrnutými rukávy, které odhalovaly svalnatá předloktí.

Catherine se ohlédla a užasle na ty dva zírala. Bylo to, jako by si poprvé uvědomila jejich existenci, jejich krutý smích a namakané svaly. „Pojďme,“ řekla tichým, vyděšeným hlasem. Muži zaslechli, co říká, udělali pár kroků a zastoupili jim cestu.

„Tak kampak, zlato?“

Překvapeně se zaklonila a pak Daud viděl, jak se mračí a začíná se zlobit. To je v pořádku. Jsou to Angličané, chtěl říct. Ti přece neuhodí člověka, který nosí brýle. Její ruka rozechvěle spočívala na té jeho a on cítil, jak se mu jeho vlastní spodní ret začíná nekontrolovaně třást.

„Je pravda, co se o těch klucích říká?“ Byl to tentýž muž, který jako jediný z nich dvou celou dobu mluvil, ten, co vypadal drsněji. Zdálo se, že úkolem toho druhého je smát se a vyjadřovat podporu, a když nadejde čas, přisadit si. [...]

Daud ji jemně zatahal za paži a odešli. Čekal, že muži půjdou za nimi a budou chtít získat zpět svou převahu tím, že je ještě trochu poníží, ale stáli místo toho na mostě, smáli se a pokřikovali za nimi nadávky. [...]

„Fašistický parchanti,“ zasmála se. „To je ale směšné, co? Nevěděl jsem, že lidé takové věci opravdu říkají. Člověk by si myslel, že budou aspoň trochu originálnější.“ [...]

„Originálnější? To by nesměli mít v hlavě otruby. Co si myslíš, že jsou zač? Nějací komici, co chrlejí fóry? Dělají to, co dělali vždycky a co vždycky dělali i jejich otcové a dědové. Proč měnit metody, když zabírají? Takovými jako oni se to tu jen hemží. Pokud dokážeš vystoupit z řady těch jejich šaškáren, pak jsou směšní oni. Jsem z nich ale celý paralyzovaný... Když se to stalo poprvé, stál jsem a ohromeně zíral. Kdo? Já? Kolem projížděl nějaký muž, něco křičel a pro jistotu z okna vystrčil dva prsty. Vylíží si, ty prase zkurvený. Co je na tom originálního? Ale když se to stane tobě, je to šokující. A děje se to pořád. Není to nic moc. Lidi ti nadávají nebo na tebe dělají ksichty. Děti na tebe pokřikují, jako bys byl nějaký nahý magor. Úředníci v kancelářích se k tobě chovají obhrouble. [...] Je to deprimující. Bez originality coby třešničky na dortu se obejdu, děkuju pěkně. Ať jsou tak předvídatelní, jak jen to umí. Trochu to vyrovnává šance.“

„Takhle do detailu jsem o tom nikdy nepřemýšlela,“ řekla po chvíli, ustoupit se jí ale nechtělo. Byla rozhodnutá nebrat ty dva muže vážně. Pro ni to byli dva pobudové: měli k němu hloupé poznámky, jaké by mohli mít i na ni, kdyby kolem nich prošla. „Možná jsi přecitlivělý a očekáváš příliš mnoho,“ řekla.

Zašklebil se na ni. [...] „Až mi příště někdo řekne, že moje matka je opice, nebo se na mě bude mračit, protože jsem vstoupil do restaurace, připomenu si, abych nebyl přecitlivělý. Prostě jim vlepím pusou svými mega flustými rty a budu se dál chovat naprosto vzorně. Nebo když mě budou nějací

rozjaření pobudové nahánět poloprázdnými ulicemi a budou chtít dobře mířenými kopanci rozmlátit má neblaze proslulá bedra, odvolám se na jejich anglický smysl pro čestné jednání. Nenapadne mě proklínat jejich pirátské předky, kteří vykrádali pokladnice celého světa, v nichž hledali kdejaké tretky, a pak se ti lupiči vraceli domů se škodolibým úšklebkem na líci a vysmívali se svým obětem. Nebudu očekávat příliš mnoho a nebudu se rozčilovat pro pár nadávek. Tůdle nůdle! Já teda rozhodně ne!“

„Je mi to líto,“ řekla. „Nedošlo mi to...“

AG: V Evropě se často mluví o Afričanech jazykem, který je samotným Afričanům úplně cizí. Afričané samozřejmě mají přesnou představu o tom, kdo jsou, ale často ani netuší, jak se o nich mluví jinde. Zjistí to teprve, když se s tím dostanou do styku. Z vlastních zkušeností vím, že když jsem se stěhoval do Anglie, neznal velkou část urážlivých výrazů, kterými mě častovali. Ani jsem nevěděl, že takové výrazy existují. Mě by ani nenapadlo, že by mě někdo mohl vidět v takovém světle. Teprve když jste delší dobu vystaven takovému jazyku a tónu, začnete si uvědomovat, že jde o ucelený obraz. Obraz, který je tak hotový, a tak hluboce zakotvený v britské a v evropské společnosti, že je skoro nemožné ho být jen zpochybnit.

„Osobně proti vám nic nemám,“ obrátil se pan Marsh k Daudovi.

„Koneckonců jsme vás pozvali k nám domů. Ale je tu teď prostě příliš mnoho vašich lidí a my nechceme, aby se chaos, co vládne na všech těch místech, přenesl i sem k nám. Už tak jsme pro vaše lidi udělali dost.“

Daud trpělivě naslouchal jejich projevům ostrovní ubohosti a arogance. Catherine se na něj tázavě podívala – Chceš jít pryč? ptala se ho tím pohledem. Zavrtěl hlavou. Lloyd seděl mlčky opodál a Daud přemýšlel,

proč po něm chtěl, aby sem přišel a byl svědkem této scénky. Nakonec paní Marshová vstala a šla pro čaj Zavolala na Catherine, aby jí pomohla. To už Catherine soptila vztkem nad klopotnými výroky pana Marshe, a když opouštěla místnost, vrhla na něj znechucený pohled.

„Na tohle všechno jsi měla myslet dřív,“ poznamenal Daud. „Než ses vydala na svou civilizační misi.“ ... Žít v takto blahé nevědomosti o tom, jak je směšný, jako tenhle muž, to před ním dokázali jen budovatelé říší. Přesně tak to měli čínští a římské císaři, kteří nedbali ani těch nejvíce do očí bijících známek své blížící se zkázy. Naparovali se a parádili a nedocházelo jim, jak ubozí a zranitelní se jeví být svým barbarským nepřátelům. Byli natolik přesvědčeni o své nadřazenosti, že nedokázali brát nebezpečí vážně.

DV: V románu Poutníková cesta se Daud na každém kroku setkává s předsudky a urážkami, které se proměňují ve vytrvalý tlak. Unavuje a demoralizuje ho to.

PG: Je to v tom, že jsi cizinec. To člověka tak drtí. Komunita, jejíž jsi součástí, si žije dál svým komplikovaným způsobem života a je vůči tobě naprosto lhostejná. Nic od tebe nevyžaduje a jsi pro ni na oplátku zcela bezvýznamný. Jsi svobodný. Ale také nemáš žádnou funkci. Dělej si, co chceš, nezáleží na tom. Víte, někdy je lákavé vidět sebe sama jako nějakého vyhnance. Vyhnanství znamená nemít na výběr. To co děláš, má nějaký smysl, je to úděl. Ale ve skutečnosti jde o mnohem méně vznešenou věc. Zásady, pokud přežijí drcení ducha, se ukáží být nízkými, sebeklamnými přízemními ambicemi. Chci být účetním. Něco v tom smyslu. Možná je skutečnou ambicí útěk. Ne snaha uniknout čemusi konkrétnímu, ohrožení života a naplnění, ale snaha uniknout jako svého druhu drama, které dává životu smysl. [...] Místo aby ses vznášel s podobně smýšlejícími idealisty,

š'ouráš se v mezerách mezi fošnami svého maličkého záchranného člunu a snažíš se rozpomenout na důvody tohoto ztroskotání.“

DV: Daud je plný sebelítosti a vzteku, a nechce před Catherine mluvit o tom, co ho trápí– předpokládá, že ji to nebude zajímat. Mýlí se.

PG: Neznamenal pro něj nic, pomyslel si povýšeně. Nic z toho by nepochopila. Proč se vyptávala na věci, kterým nemohla ani náhodou rozumět? Nutila ho mluvit o událostech, na které by raději zapomněl. Nemluvil o tom ani s ostatními, co na tom byli jako on . . . s těmi, co také přišli dobýt svět a skončili jako obsluha parkoviště a účetní. Ale ona přesto dál čekala, dychtivá a vážná, čekala, až obnaží svou duši.

DV: A nakonec Daud opravdu obnaží svou duši. Vypráví jí o osudu kamaráda z dětství, Rašída, kterého spolklo násilí zanzibarské revoluce. Rašíd zemřel, ale Daud přežil poté, co byl surově zbit a nucen se dívat, jak dav znásilňuje mladou ženu.

PG: Složil dopis a odstrčil ho od sebe, pak seděl dlouho u stolu a cítil, jak ho vzpomínka na Rašída hřeje v ruce jako prochládlé zvíře, které se probouzí z otupělosti. Vůbec nešlo o to, že by na něj zapomněl, ale když si na něj vzpomněl, obvykle to bylo s příměsí strachu. Za ta léta se naučil skrývat před vzpomínkami na lásku, kterou k Rašídovi cítil. Když byla Anglie příliš chladná a nepřátelská a když ho přemohla samota, stále pro něj plakal, stále mu chyběl. Ale myslel na něj příliš často a plakal pro něj s takovým žalem, že se nakonec naučil na něj nemyslet.

DV: Daud cítí vinu přeživšího, ale v jeho křehkém vztahu s Catherine je něco povzbuzujícího.

„Oni tam leží mrtví a stále ještě umírají, a já jsem tady... a ptám se, jaký to může mít smysl - můj život?“

Díval se na ni a došlo mu, že se možná právě ona stává částí odpovědi na tuhle otázku.

DV: Ve vztahu mezi Daudem a Catherine je jiskra naděje. Autorův pohled na svět je často pesimistický, ale v lásce a vřelosti mezilidských vztahů narazíme občas na jakýsi zdroj obnovy a regenerace.

Samotný titul knihy Poutníková cesta odkazuje na město Canterbury. Do šestnáctého století bylo město jedním z nejvýznamnějších poutních míst v Evropě. Slavné Canterburské povídky, které ve čtrnáctém století napsal básník Geoffrey Chaucer, vypráví příběhy poutníků na cestě právě do Canterbury.

AG: I kvůli tomu jsem pro knihu vybral ten název. Canterbury je známý jako poutní místo – místo, kde byl zavražděn arcibiskup Tomáš Becket v 12. století. Ale dnes existují moderní poutníci, a ty jsem měl na mysli, když jsem tu knihu napsal. Nově příchozí přistěhovalci do Anglie jsou také poutníci, ale jiného druhu. Nejsou to náboženští poutníci. Touží po životě v bezpečí, nebo chtějí se nějak realizovat nebo alespoň mít lepší život.

DV: Poslední scéna románu se odehrává v katedrále, v jedné z největších a nejkrásnějších gotických staveb Evropy. Velká její část je z dvanáctého a třináctého století, a imponující pozdně gotická loď je o dvě století mladší. Catherine přesvědčí Dauda, aby s ní do katedrály šel. Daud stojí v lodi a dívá se nahoru, a přitom uvidí spojitost mezi vlastní cestou a cestou středověkých poutníků.

V chrámové lodi obrátil oči k nebesům s bezostyšnou nevěřičností. Ty sloupy přežijí samotného Boha, pomyslel si. Stál [...] pod její rýhovanou klenbou a cítil, jak se vznáší při pohledu na neuvěřitelný půvab kamenů a světla. Pak už nechtěl vidět nic. Chtěl odejít.

„Tohle nebylo určeno pro Boha,“ řekl. „Tohle mělo být oslavou lidské vynalézavosti. [...] Jak to všechno mohl ten slaboučký barbar dokázat? A proč? Zeptej se sama sebe. Když to tvořil, neoslavoval Boží slávu. Ukazoval sobě a své době, jak je vynalézavý a důmyslný. A proto sem po staletí přicházejí všechny ty miliony poutníků... [...] Všichni sem chodili naplněni vírou nebo hříchem, ale také jiným pocitem: že na nich v řádu věcí záleží. A utrpení a bolest jim tento pocit zpřítomňovaly, dodávaly jim sílu. Chápeš? Proč jdeš tak rychle?“

„Protože se snažím dostat z tohoto zkurveného davu!“ vykřikla.

„Copak to nechápeš?“ řekl, když byli zpátky na Bishop Street. „Proto tam ti poutníci chodili a byli tak plní nadšení, na rozdíl od těchhle čumilů, kteří zírají s otevřenou pusou na všechno, co vidí. Přicházeli tam v domnění, že trpí kvůli tomu, kým jsou, nebo kvůli tomu, co udělali. Pak uviděli tu neuvěřitelnou klenbu vybudovanou lidmi, které neznali. Tehdy si museli uvědomit, muselo jim dojít, že stejná víra, která jim dávala sílu na jejich pouti, vytvořila i tuto hromadu kamení, které se přišli poklonit. Nešlo o

Boha. Důležitá zde byla vynalézavost umožňující vytvořit něco obrovského a krásného, gigantický pomník utrpení a bolesti, které sem vezeme tisíce kilometrů, abychom je tady položili jen tak na oltář. A tak tomu bylo pořád. Copak to nechápeš? Nedochází ti to?“

Byla pozorná, ale skeptická, sledovala jeho rozrušení s mírným nesouhlasem. „Udělám čaj,“ řekla.

„Počkej,“ žadonil. „Nech mě to dokončit. Všechny tyto poutníky spojuje stejná touha vymanit se ze svých omezení, překročit hranice toho, co znají... změnit svůj život.“

Později, když několik šálek čaje utlumilo jeho optimistický zápal pro pokračování, jí vyprávěl o své vlastní pouti. Jak tenkrát přišel s představou, že odvážně vkročí do samotného lůna všech zázraků a divů, zmocní se jejich tajemství a bude pak s nimi horempádem upalovat po horských stezkách do bezpečí skrytého údolí, k svému lidu. Přišel tehdy a nesl s sebou živou minulost, zdroj síly a jistoty, ale trvalo mu hodně dlouho, než pochopil, že to, co si přinesl, už k těmto zdrojům ztratilo přístup. Že to začalo vytékat, ztrácet se po kapkách a zahrňovat. Stalo se věcí, červivou a zdeformovanou, mučivou věcí.

[...] Přišel z důvodů podobného druhu, jaké přiměly barbarského vlčího muže postavit ten kamenný monument, součást stejného pochybné úpěnlivé snahy lidské psychiky vymanit se z neurózy a strachu. Až si odpočine, sliboval jí, vypustí na nic netušící svět do kolečka stočenou kraju své psychiky.

DV: V této poslední větě, která je zároveň poslední větou celé knihy, vidíme Dauda poprvé v dobrém rozpoložení. Snad se mu podaří překročit vlastní traumata, ale, jak je pro Gurnaha typické, hrdina není spolehlivý, je zraněný a

v románu nejde jen o tradiční příběh poznání sama sebe. Život pokračuje. Nejde o happy end.

Stěhování a paměť

AG: Stěhovat se za lepším životem samozřejmě není nic nového. Tento jev existoval vždycky, známe ho několik set let. Jenže se směr migrace změnil. Nezapomeňte, kolik Evropanů se vystěhovalo z Evropy do jiných částí světa – do Severní Ameriky, Jižní Ameriky, Afriky, Austrálie a tak dále. V průběhu posledních několika staletí jsme si zvykli vnímat takovou migraci jako něco samozřejmého, přirozeného. A přitom někdy vedla k vystěhování původního obyvatelstva z míst, do kterých se přistěhovalci stěhovali. Někdy došlo k vyhubení celých národů. To jediné, co se změnilo, je že už zhruba padesát let dochází k migraci z celého kolonizovaného světa do Evropy a Severní Ameriky. A to vede k tomu, že v Evropě vypukla panika. Ale opravdu nejde o jev, který se tu najednou zjevil, aby proměnil Evropu. Evropa sama už mnoha staletí proměňuje životy lidí a společností v jiných částech světa. To, co se teď děje, je důsledkem síly a významu mýtu „Evropa“. Ten láká lidi, kteří mají možnost se sem nějak dostat. V mnoha případech jde o lidi, kteří utíkají před násilím a válkou, jinými slovy jde jim o život. Nejde o žádné sobectví. Samozřejmě jsou i další lidé, kteří sem přijíždějí z jiných důvodů – kvůli nouzi jiného typu – například z ekonomických důvodů nebo kvůli sociální nespravedlnosti. Podle mě je povinnost být pohostinný k lidem, jejichž životy jsou v ohrožení. Jde o základní lidskou povinnost.

DV: Ve večeru na téma literatury Abdulrazaka Gurnaha jsme mluvili o románu Poutníková cesta a jeho mladém protagonistovi Daudovi. V románu U moře (By the Sea) z roku 2001 má Gurnah protagonistu, kterému je přes šedesát. Jmenuje

se Saleh. Utíká před minulostí, která je ještě složitější a traumatictější než v případě Dauda. Kniha začíná tím, že Saleh přiletí do Londýna ze Zanzibaru a požádá o azyl. Předstírá, že neumí anglicky. Imigrační úředník, který ho vyslýchá, je stále frustrovanější.

„Pane Shaabane, podívejte se na sebe a na ty věci, které jste si přivezl,“ řekl viditelně otráveně a ukázal na mé pozemské statky. „Tohle je všechno, co budete mít, pokud tu zůstanete. Co si myslíte, že tady najdete? Já vám teď něco povím. Moji rodiče byli uprchlíci z Rumunska. [...] Ale moji rodiče jsou Evropané, mají na to právo, jsou součástí rodiny. Pane Shaabane, podívejte se na sebe. Je mi smutno, že vám to musím říct, protože to nepochopíte, a já bych si sakra přál, abyste to pochopil. Lidé jako vy se sem valí, aniž by přemýšleli o škodách, které způsobují. Nepatříte sem, nevážíte si ničeho z toho, čeho si vážíme my, neplatili jste za to vysokou cenu po celé generace a my vás tady nechceme. Budeme vám život komplikovat, necháme vás trpět ponižování, možná se na vás dokonce dopustíme násilí. Pane Shaabane, proč to chcete udělat?“ [...]

Vrátil se k mé tašce a vytáhl z ní ozdobnou skříňku. Stejně jako předtím ji otevřel a přičichl k ní. „Co to je?“ zeptal se s ještě přísnějším důrazem a zamračil se na mě. „Co je to, pane Shaabane? Je to kadidlo? Napřáhl ruku se skříňkou směrem ke mně, pak si zhluboka přičichl a znovu mi ji podával. „Co je to?“ zeptal se smířlivě. „Voní to povědomě. Je to nějaký druh kadidla, že?“ [...]

Když jsem znovu vzhlédl, viděl jsem, že mi ji chce ukrást. „Budeme to muset nechat otestovat,“ řekl s úsměvem a dlouho čekal, jestli jsem pochopil, co říká, a pak odnesl skříňku zpátky ke stolu, položil ji vedle svého žlutého bloku, upravil si košili, aby si udělal větší pohodlí, a pokračoval v psaní.

Ud-al-qamari: jeho vůně se mi vrací v podivných chvílích, nečekaně, jako útržek hlasu nebo vzpomínka na ruku mé milé na mém krku. Každý Idd jsem si připravoval kadidelnici a chodil s ní po domě, posílal obláčky vůně do jeho nejhlubších koutů, s každým krokem si uvědomoval tu námahu, kterou mi to dalo, než jsem si mohl dovolit mít tak krásné věci a radovat se nich a z potěšení, které přinášely mně i mým blízkým – kadidelnici v jedné ruce a mosaznou misku naplněnou udem v druhé. Dřevo z aloe, ud-al-qamari, je dřevo měsíce. [...] Ud je pryskyřice, kterou produkuje pouze strom aloe napadený houbou. Zdravý strom aloe je nepoužitelný, ale napadený strom produkuje tuto nádhernou vůni. Však vy víte od Koho pochází tahle další malá ironie.

DV: Všimněte si prolínání dvou vrstev Gurnahovy literatury. Do drsné scény Salehova příchodu do Anglie a konfrontace s předsudky imigračního úředníka, vrůstají útržky bohaté minulosti, které tu ztělesňuje kadidelnice. Její vůně přináší vzpomínky na dávno ztracené časy. Vzpomínání je jedním z ústředních témat autorova díla.

AG: U určitých druhů psaní je paměť zásadní: například, když se snažíte zpracovávat témata jako – kam patříte? odkud pocházíte? a kde žili vaši předkové? V mém díle jsou tato témata důležitá: jaké to je žít na jednom místě, když pocházíte z jiného a navíc ve své fantazii patříte do obou? Jaký vliv mají tyto věci na každodenní i nekaždodenní život. Paměť je důležitá, protože nás pořád doprovází. Ale také nás trápí tím, že život, na který se vzpomíná, byl jiný, než který teď žijeme, a je nenávratně ztracen. Stále porovnáváme svůj současný život s tím ztraceným. Do určité míry to prožívá každý z nás – porovnáváme svá dnešní rozhodnutí s tím, jak jsme se rozhodovali v minulosti, ptáme se, proč jsme tady a proč teď. Každá otázka má řadu ozvěn a důsledků. V takovém

prostoru se ve svém díle pohybují. Je samozřejmě rozdíl mezi vzpomínáním, které je aktivním činem, snahou evokovat a vytáhnout něco z minulosti, a pamětí, která se nedá potlačit, nemůžete se jí zbavit, nemizí. Tohle napětí dává spisovateli krásný prostor.

DV: Gurnahovy postavy se často snaží potlačovat vzpomínky, a často se vzpomínky vrací proti jejich vůli. V románu *U moře* se hříchy otců a někdy i matek zjevují nečekaně a v komplikovaných situacích, a druhá generace cítí vinu i vztek z vlastní bezmoci. Poslechněte si, jak Gurnah rámuje Salehovy vzpomínky na vlastního otce.

„Chtěl bych se dívat dopředu, ale vždycky se přistihnu, jak se ohlížím zpátky. Šťourám se v dávných dobách které dávno rozptýlily jiné události, tyranské události, co se nade mnou vznášejí a kážou mi, jak se mám dennodenně chovat. Přesto, když se ohlížím, nacházím předměty, co se nepřestávají třpytit jasnou zlomyslností, a každá vzpomínka mi saje krev jako upír. Je to ponuré místo, země vzpomínek, šeré vykuchané skladiště s hnijícími prkny a zrezivělými žebříky, kde občas trávíte čas tím, že se prohrabáváte zbytky zboží. Tady je chladné, sešeřelé odpoledne, které už prozařuje hřejivé světlo pouličních lamp a ruší hluboký tichý hukot dopravy a neklidných davů, neustálý bzukot jako bzučení a hemžení hmyzího národa. Jiné místo, kde žiji, je tiché a šepotavé, kde řeč nezní a téměř nikdo se nepohybuje: ticho po setmění. Tam ho nacházím, svého ubohého otce.“

DV: Téma nečekaného návratu strašidel minulosti je podrobně zpracováno v románu *Poslední dar*, z roku 2011. Kniha se odehrává v Anglii v době války

v Iráku z roku 2003. Abbásovi je něco přes šedesát. Už více než čtyřicet let vede běžný anglický život, spolu s manželkou Maryam. Mají dvě už dospělé děti. Maryam nezná vlastní původ, jako dítě byla adoptována, a Abbás vůbec nemluví o svém životě předtím, než se jako mladý muž dostal z rodného Zanzibaru do Anglie. Hned v prvním odstavci je Abbásův život, a život jeho rodiny postaven vzhůru nohama.

Jednoho dne, dávno před těmi problémy, se beze slova vytratil a už se nikdy nevrátil. A pak se jiného dne, o třiačtyřicet let později, zhroutil těsně před vchodovými dveřmi svého domu v malém anglickém městečku. Stalo se to pozdě večer, když se vracel po práci domů, ale bylo to vůbec už pozdě. Nechal až příliš dlouho věci být a nemohl z toho vinit nikoho jiného než sebe sama.

DV: Abbás prodělal mrtvici a tuší, že mu nezbyvá moc času. Začíná ho strašit dávná minulost, zdá se, že má tajemství, o kterém nechce mluvit. I Maryam potlačuje bolestivé vzpomínky na dětství. Ale kniha se nezabývá jen jejich příběhy. Stejně důležitý je pohled jejich dětí. Džamal a Hanna oba studují na vysoké škole. Cítí se v Anglii doma – proč by ne – ale prázdná místa v příběhu jejich rodičů na ně doléhají čím dál víc.

„Chci od nich příběh, který má snesitelný a otevřený začátek, a ne příběh plný zámlk,“ říká Hanna, která se narodila a vyrostla v jejich malém anglickém městečku a cítí se být natolik Britkou, že ze svého jména vypustila písmeno H. „Chci být schopná říct: ‚Tohle jsem já‘. Místo toho žiju s přetrvávajícím pocitem odloučenosti a studu.“

DV: Situaci Hanny a Džamala ještě více komplikuje fakt, že je ostatní lidé vnímají jako ty jiné, z prostého důvodu, že mají tmavší pleť. Na návštěvě rodiny svého přítele zažívá Hanna – nebo Anna – celou škálu předsudků.

V jednu chvíli se k ní strýček Digby, který seděl naproti ní, otočil s jízlivě vlídným úsměvem a otázkou: „A odkud pocházíš ty?“

„Anna je Britka,“ odpověděl Nick úsečně za ni. Anthony si tiše odfrkl.

„Ano, samozřejmě, Anna je Britka,“ pravil strýc Digby. „Ale čím byla předtím, než se stala Britkou?“

Všichni se na ni dívali a čekali, až promluví, aby jim řekla, z jakého národa doopravdy pochází. Hořce litovala, že se nemůže sebrat a jít pryč, rychle se dostat na nádraží a odcestovat tam, kde se nachází její skutečný národ, ať už je to kdekoli. Litovala, že nemá větší šarm a neumí okouzlit lidi, kteří jí jsou protivní.

„Odkud jsou tvoji rodiče, Anno?“ otázal se strýc Digby, stále laskavým tónem, ale jeho úsměv už nebyl tak široký, možná u něj Annino mlčení vzbudilo podezření. [...]

„Nevím,“ odvětila Anna.

Po zmateném mlčení strýc Digby řekl: „Ty nevíš, odkud pochází tvůj otec! No, to se mi nechce věřit.“

„Nevím,“ zopakovala Anna a nedokázala přijít na nic jiného, co by k tomu mohla dodat.

„Jsem v šoku. Chceš říct, že to nevíš, nebo to nechceš vědět? Je mi smutno, když tě slyším mluvit s takovým nezájmem o tvůj domov, Anno.“ Strýc Digby sklopil oči a linka jeho úsměvu zvažněla.

„Já jsem Britka,“ řekla Anna a slyšela, jak z jejího hlasu zaznívá napětí.

DV: Anna opravdu neví víc o původu svého otce. Až když prodělal mrtvici, vychází najevo jak moc ho minulost tíží. Maryam se rozhodne postavit vedle manželovy postele magnetofon, a Abbás postupně nahrává bolestivý příběh svého života v Zanzibaru. Jako teenager byl přinucen ke sňatku, ale rodina nevěsty se vůči němu chovala jako ke sluhovi, bez jakéhokoliv respektu. Když jeho manželka otěhotněla, byl Abbás přesvědčen, že dítě není jeho. Utekl. Začal pracovat na lodích a časem se dostal do Anglie. Když se Maryam o příběhu dozví, snaží se to sdělit dětem.

Maryam se na dceru upřeně zadívala a pochopila, že si přeje, aby přestala mluvit. „Je to i proto, že poslouchám, co mi vypráví Abbás, jsou to věci, které jsem nevěděla. Uvědomila jsem si díky tomu, jak smutné je žít s tím vším sama a nechat si jimi otrávit život.“

„Ach bože,“ řekla Anna. „Co říkal?“

Maryam na ně chvíli hleděla a hledala slova, pak řekla: „Má ještě jednu ženu. Před mnoha lety ji i s dítětem v Zanzibaru opustil.“

Džamál si povzdechl a opřel se v křesle. Anna se na matku zadívala.

„Tohle nesnáším,“ řekla rozzlobeně. „Nesnáším tyhle vaše podělané, odporné přistěhovalecké tragédie. Nesnáším tyranii vašich hnusných životů. Už toho mám dost, odcházím.“

„Drž klapačku, Hanno,“ řekl Džamál. „Nech mámu domluvit.“

„Jmenuju se Anna, ty pitomče,“ řekla Anna, ale k odchodu se neměla.

Pak jim Maryam stručně a stejně brutálně jako předtím vyprávěla, jak Abbás utekl, protože si myslel, že dítě není jeho, a od té doby o svém útěku s nikým nemluvil. Čtyřicet let žil se svou hanbou, řekla Maryam, a nedokázal o tom s nikým mluvit. Teď o tom chce mluvit, protože si myslí, že umírá. Ať vám to řekne sám,“ řekla.

„Nechci to slyšet,“ řekla Anna. „Nechci to vědět. Odcházím. Zavolám si taxíka a příštím vlakem jedu do Londýna. Nebo kamkoli jinam.“

DV: Později se Anna s Džamalem k tématu vrací.

„To není zas tak divné, že muži v takových situacích měli jinou rodinu,“ řekl Džamal, když už seděli ve vlaku do Londýna. „Přemýšlej o tom. Není nemožné si představit, jak se to mohlo stát.“

„Těmi situacemi myslíš imigranty a uprchlíky,“ řekla Anna, stále ještě překypující rozhořčením.

Džamal se usmál. „Ty to poslední dobou opravdu říkáš hodně často,“ poznamenal. „Hnusné imigrantské tragédie, nic jiného.“

„Jen bych si přála, aby jejich příběhy nebyly tak ubohé a odporné,“ řekla Anna. „Můj táta je bigamista a máma nalezenec. Dovedeš si představit, že to někomu řekneš a nepůsobíš přitom jako postava z komického melodramatu? Samozřejmě, že není nic divného na tom, když jsou přistěhovalci bigamisté, a nalezenců bylo v padesátých letech všude plno. Naprosto normální. Všichni bychom měli být chápavější a nedělat z toho povyk. To mi tady chceš říct? To jsi měl říct našemu otci, aby neměl pocit, že musí všechny zarmoutit tím svým tichým břemenem, které si s sebou nese. Nebylo správné, že nám to neřekl už před lety.“

DV: Abbásovo tajemství je tím posledním darem z titulu knihy, a nakonec se ukáže, že udělal správně, že tajemství prozradil. Rodině to nabízí možnost rozhřešení nebo alespoň pochopení situace.

AG: Ano, asi se to stává řadě lidí. Snažíte se vytěsnit to, co je vám nepohodlné. Ale někdy to nejde. Mě zajímá, jak se v rodinách shromažďují vzpomínky. Ale řada lidí své vzpomínky často skrývá – ne před cizími lidmi, ale před ostatními členy rodiny: buď že se stydí, že chtějí chránit své děti, nebo mají jiné podobné důvody. Ale takové potlačené vzpomínky nás zevnitř rozežirají, mohou být nebezpečné i vůči těm, které člověk chce chránit, i když může být motivován láskou nebo dobrou vůlí. Vybavuji si jeden konkrétní příklad. Snad si vzpomenete na atentáty v Londýně v roce 2007. Čtyři mladí muži nacpali své baťohy výbušninami a na různých místech v Londýně vyhodili sebe a jiné do povětří – v metru, v autobuse atd. Jeden z nich natočil video, ve kterém vášnivě vysvětloval, proč to dělá. Řekl, že jedním z důvodů jsou jeho rodiče. Byl pakistánského původu, a jeho rodiče ho vychovali v sekulárním duchu – asi si mysleli, že tak to bude pro něj jednodušší žít ve Spojeném království, aby se přizpůsobil a začlenil. Ale on měl pocit, že mu bylo něco ukradeno, odepřeno. Seznámil se s dalšími lidmi, kteří sdíleli jeho vztek – byli to radikální muslimové, kteří vnímali chování Američanů a Britů v Iráku jako něco nesnesitelného. Je zvláštní vyjádřit sounáležitost s jinými lidmi tím, že zase další vyhodíte do povětří. Ale tak se rozhodl.

DV: Někdy lidi nechtějí mluvit o minulosti kvůli nějakému osobnímu traumatu. Stává se, že někdo, kdo přežil Holocaust, o tom nedokáže a nechce mluvit se svými dětmi.

AG: V románu *Poslední dar* patří Hanna a Džamal k druhé generaci přistěhovalců. Chtějí být Britové, protože jiný domov nemají, ale prázdné místo v rodinné historii znamená, že zcela nezapadají, a přitom nevědí proč. To prázdné místo mě fascinovalo, a myslím si, že jde o něco, s čím se často setkáte v případě dětí přeživších Holocaustu. Autorka jedné z recenzí románu *Poslední dar* byla Australanka, a řekla, že teprve po smrti její matky našli vytetované číslo na jejím zápěstí a pochopili, že musela být v koncentračním táboře. Nikdy o tom ale nepromluvila. Stává se, že někdo nechce mluvit o traumatických vzpomínkách. Nevím proč, ale stává se často. V případě mého románu je to samozřejmě také tím, že Abbas udělal něco, za co se styděl. Že beze slova vysvětlení utekl. Nebo, jak to říká Hanna-Anna, byl bigamista, už měl manželku, kterou opustil.

DV: Rodina Annina přítele reaguje velmi stereotypním způsobem, když se dozví o příběhu jejího otce – něco v duchu, „takové věci se od nich dají čekat“.

AG: Ano, a právě kvůli tomu o tom rodina mlčí.

DV: Zdá se mi, že v knize chcete říct, že by se o věcech nemělo mlčet. Odráží se i v názvu knihy – *Poslední dar*. Abbásův poslední dar rodině je, že se rozhodne mluvit o své minulosti.

AG: Ano. Jeho dar je v tom, že odhalí tajemství. Kdyby ho neodhalil, tak bychom samozřejmě také neměli román! Muselo se to stát. Ale chtěl jsem

naznačit, že když o něčem nemluvíte, a zároveň ostatní členové rodiny tuší, že něco není v pořádku, dopad na vztahy a vzájemnou důvěru může být zničující.

Ráj

DV: V úvodu jsme citovali jeho nejslavnější román, Ráj (Paradise), z roku 1994,

Na rozdíl od románů Poslední dar nebo Poutníková cest, se celá tato kniha odehrává v Africe – v době krátce před první světovou válkou. Evropa a Evropané se tu objevují jen okrajově, a celý příběh je vyprávěn z neevropské perspektivy. Už jsme se seznámili s jedenáctiletým Júsufem, když na nádraží ve svém rodném městě někde v Tanzanii, spatřil své první Evropany. Byli pro něj cizí a nečitelní.

AG: Schválně jsem to tak napsal. Chlapec nejdříve neví, zda jsou ti dva Evropané Němci nebo jsou jiné národnosti, nerozumí úplně tomu, o co jde. Chtěl jsem naznačit, že když se Evropané poprvé objevili ve východní Africe, lidé opravdu nevěděli, co se děje. Slyšeli fámy a měli své představy o Evropanech. Některé tyto představy byly nesmyslné, až mýtické – například že dokážou jíst železo. V něčem jsou směšné, ale zároveň děsivé. Nejdříve byli Evropané na okraji jejich světa, ale později zcela proměnili jejich společnost. Chtěl jsem zachytit okamžik setkání v době, kdy Evropané ještě neměli úplnou nadvládu.

DV: Mě to zaujalo, že jste čerpal také ze skutečných vyprávění svahilských obchodníků, kteří navštívili Evropu. Jejich pohled na Evropu je opravdu fascinující.

Příběhy, které obchodník o svém strýci vyprávěl, byly k neuvěření. V tom městě, v Petrohradě prý slunce svítalo až do půlnoci. Když byla zima, všechna voda se měnila v led a led na řekách a jezerech byl tak silný, že se po něm dalo projet s těžce naloženým vozem. Vítr foukal ustavičně a někdy se náhle měnil v bouře, při nichž se z nebe sypal led a kamení. Za noci bylo ve větru slyšet výkřiky démonů a zlých duchů. Jejich hlasy zněly jako hlasy soužených žen nebo dětí. Kdo se jim odvážil vyjít na pomoc, už se nikdy nevrátil. V nejhlubších týdnech zimy zamrzalo i moře a v ulicích měst řádili divocí psi a vlci, kteří sežrali vše živé, co našli – lidi, koně, cokoliv. [...]

Ale... čekalo ho překvapení, možná to největší ze všech. Spousta lidí, kteří na Rusi žili, byli muslimové! V každém městě! Tataři, Kirgizové, Uzbeki! Kdo kdy slyšel o takovýchto národech? Překvapení jeho strýce sdíleli i tito lidé, kteří nikdy neslyšeli o tom, že by černochoch v Africe byl muslim.

AG: Čerpal jsem ze skutečných setkání. Jeden německý antropolog na začátku 20. století sbíral svědectví lidí z karavan, které jsem přečetl v původní svahilštině. Na několika místech v románu Ráj jsem čerpal z těchto svědectví.

DV: Román Ráj nám otevírá brány do světa, který je nesmírně bohatý a mnohovrstevnatý. S Júsufem se dostáváme hluboko do afrického kontinentu. Na cestě narazíme i na odkaz otrokářství, a to nejen evropského.

AG: Jedna z věcí, které jsou známé o této části světa, o východní Africe, je, že se lidé z pobřeží podíleli na obchodování s lidmi, na otrokářství. Říká se, že to prováděli Arabové, ale samozřejmě to bylo všechno mnohem složitější.

Obyvatelstvo bylo smíšené – Indové, Svahilové, Arabové, a další. Evropští kolonizátoři v pozdním 19. století zneužívali přítomnost otrokářství jako

záminku – jako morální oprávnění – k tomu, aby tuto část světa opanovali. Ale šlo samozřejmě o podvod. Evropa zcela zapomněla na vlastní minulost. Hlavně Britové a Francouzi mlčeli o svých vlastních otrokářských aktivitách v 18. a 19. století a dělali z kolonialismu civilizační misi. Zkreslili skutečnost. V kontextu Afriky mluvili o snaze vyhubit otrokářství, ale to, co dělali Belgičané v Kongu, alespoň v prvních letech, nebylo ničím jiným než otrokářstvím. Dělali z Afričanů otroky.

DV: Na přelomu devatenáctého a dvacátého století se Evropané snažili rozparcelovat Afriku mezi sebe. V případě dnešní Tanzanie, to byli Němci, kteří se zde chopili moci.

AG: Když se díváte na německé zkušenosti z dobývání Afriky – a v oblastech Deutsch Ostafrika a Keňa šlo opravdu o dobývání – vidíte, že se jim podařilo porážet jednu skupinu za druhou, protože tu žilo tolik různých skupin. Nenarazili na jednotný, „národní“ odpor. Dokonce, když porazili jednu skupinu obyvatelstva, často naverbovali muže do svých vojsk, aby bojovali proti dalším skupinám. Za období německého kolonialismu v Deutsch Ostafrika se pořád jen válčilo. Od začátku, v roce 1888, až do konce, v roce 1918, jen bojovali.

DV: A klíč k udržení kolonie byl v tom, že obrátili jednotlivé skupiny proti sobě.

AG: Jistě. Tak to vždycky funguje. Z poražených se stanou žoldnéři - částečně kvůli prestiži dobyvatele, zadruhé, protože dostanou peníze a zatřetí, protože pak mají bojovat proti svým odvěkým nepřátelům.

DV: V románu Ráj je Júsufovi teprve jedenáct, když začíná pracovat u bohatého obchodníka, kterému říká „strýček Aziz“, aby splatil otcův dluh. Nejdříve pracuje a bydlí přímo v krámu, který je v knize krásně a podrobně popsán, ale později se připojí k Azizově karavaně do afrického vnitrozemí. Jde o jednu z posledních velkých karavan v dějinách, protože v nových podmínkách kolonialismu se Evropané snažili získat monopol na obchodování. V karavaně jsou koně, desítky mužů – hlavně nosičů – a cílem je na cestě prodávat a nakupovat zboží. Krajina, přes kterou se karavana pohybuje, když se postupně posouvá směrem k velkému jezeru Tanganyika a dál, je Júsufovi stejně cizí a nová, jako by byla Evropanovi.

Během několika dní byli na náhorní plošině a jejich kolona zvedala při každém kroku oblaka prachu a písku. Tu a tam se vyskytující křoviska nabývala hrozivě pokroucených tvarů, jako by samotná existence představovala muka. Také písně i nálada nosičů se postupně vytratily, při pomýšlení na nevlídnou zemi, do níž vstupovali. Ožili, když v dálce spatřily obrovská stáda zvířat, a do krve se mezi sebou hádali, když se přeli o tom, které je které. V těch prvních dnech se Júsufovi zvedal žaludek a tělo ho bolelo vyčerpáním a horečkou. Do kotníků a paží se mu zarývaly trny a tělo měl pokryté štípanci od hmyzu. Divil se, jak v takto kruté zemi může něco vůbec přežít. [...]

Mohammed Abdalla ho také poučil o obchodu, kterým se zabývali. „Kvůli tomu jsme na zemi,“ řekl Mohammed Abdalla. „Abychom obchodovali. Chodíme do nejvyprahlejších pouští a nejtemnějších lesů a je nám jedno, jestli obchodujeme s králem nebo s divochem, jestli žijeme nebo umíráme. Není v tom pro nás rozdíl. Na některých místech, kterými budeme projíždět, lidé ještě nebyli probuzeni k životu obchodem a žijí jako

ochrnutý hmyz. Není lidí chytřejších než obchodníci, není ušlechtilejšího povolání. To je to, co nám dává život.“

DV: Mohammed Abdalla je jedním z Azizových pomocníků. Júsuf rozhodně nesdílí jeho přesvědčení, že obchod je smyslem života, ale je fascinovaný pohnutkami, které vedou lidi, k tomu, aby kvůli obchodu riskovali vlastní život. To, co během cesty vidí, ho promění navždy. Později, když je zase zpátky v krámku, mluví se svým mladým kamarádem Chalílem o svých zážitcích.

Júsuf měl pocit, jako by se probudil z noční můry. Vyprávěl Chalílovi, že si velmi často na cestě připadal jako měkkýš, který opustil svou ulitu a nyní se ocitl v otevřeném prostoru – odporné a groteskní zvíře, které se slepě plazí přes kameny a trní a zanechává za sebou slizkou stopu. Přesně takoví mu připadali všichni, kteří se slepě potáceli uprostřed ničeho. Hrůza, kterou cítil, nebyla totéž co strach, řekl. Bylo to, jako by neměl skutečnou existenci, jako by žil ve snu, za hranicí zániku. Přimělo ho to zamyslet se nad tím, proč to lidé tolik touží, že dokáží překonat všechnu tu hrůzu spojenou s hledáním obchodních příležitostí.

DV: Jak naznačuje samotný název románu, v Ráji nejde jen o obchodování. Júsufovy peripetie mají svůj protějšek v příběhu jeho jmenovce v Koránu – ze Starého zákona ho známe jako Josefa. Otázka, co je ráj a kde ho najdeme je součástí světa myšlenek a víry protagonistů. V jednom okamžiku narazí Júsuf, spolu se společníky Hamidem a Kalasingou – který je indického původu a není muslim – na krásný vodopád.

Na druhém břehu, za přehlednou rovinkou, viděl husté háje banánovníků. Brzy došel k vodopádu a zastavil se tam, aby se podíval. Působilo to tajuplně a magicky, ale atmosféra, která tam vládla, byla vlídná a smířlivá. Do vody se skláněly obří kapradiny a bambusy. Přes stříkající vodu viděl, že skála za vodopádem se noří do temnoty, což naznačovalo, že je tam jeskyně, skrýš pro poklady a nešťastné prince na útěku před krutými utiskovateli.....

Kdyby se zaposlouchal dostatečně pozorně, byl si jistý, že za hukotem vodopádu uslyší šumění, které se zvedá a klesá, zvuk dechu říčního boha. Dlouho tam mlčky stál. Nakonec, když světla rychle ubývalo a po jasné obloze křížovaly stíny netopýrů a nočních ptáků, spatřil, jak na něj Hamid v dálce mává....

„Vodopády!“ Júsuf vyhrkl a zalpal po dechu. „Je to nádhera.“

DV: Naši hrdinové jsou nuceni z místa odejít. Vodopád je na pozemku bohatého Evropana, který nemá rád návštěvníky. Tenhle příklon Evropanů k vlastnictví všeho, co kolem sebe vidí, je dalším z témat, ke kterým se Gurnah často vrací.

Ale zůstaňme ještě chvíli s Júsufem, Hamidem a Kalasingou. A s jejich představou Ráje.

„Není to příjemné pomyšlení, že takovéhle to bude v Ráji?“ zeptal se Hamid a tiše promluvil do nočního vzduchu, který byl plný šumění vody. „Vodopády, které jsou krásnější než cokoli, co si dokážeme představit. Dokonce krásnější než tenhle, jestli si to dokážeš představit, Júsúfe. Věděl jsi, že právě tam pramení všechny pozemské vody? Čtyři řeky Ráje. Tečou různými směry, na sever, jih, východ, západ, a rozdělují Boží zahradu na

čtvrtiny. A všude je voda. Pod altány, u sadů, stékající po terasách, podél cestiček u lesa.“...

„Takové zahrady máme v Indii, mají sedm, osm úrovní i víc,“ řekl Kalasinga. „Postavili je mogulští barbaři. Na terasách pořádali orgie a v zahradě chovali zvířata, aby mohli jít na lov, když se jim zachtělo. Takže tohle musí být Ráj a tvůj Ráj je v Indii. Indie je velmi duchovní místo.“

„Myslíš si, že je Bůh blázen?“ zeptal se Hamid. „Umístit Ráj do Indie!“

„Ano, ale možná nemohl najít lepší místo,“ řekl Kalasinga. „Slyšel jsem, že původní zahrada stále existuje. Tady na zemi.“

„Kafíre! Věříš každé dětské báčorce,“ řekl Hamid.

AG: Samotné anglické slovo „paradise“ – ráj – pochází ze starého íránského jazyka a znamená obezděná zahrada. Nemám na mysli nějakou malou zahrádku, ale spíš královský park. Uvnitř by se mělo nacházet něco podobného našim představám o ráji – to znamená představám vyvolaným popisy ráje v Koránu. Najdeme tu tekoucí vodu, určité keře a vůně, zpěv některých druhů ptáků atd. Zahrada v románu Ráj se snaží vytvořit napodobeninu ráje. Čerpal jsem i z dalších popisů ráje. Ráj na zemi existovat nemůže, ale v některých pohádkách se tohle tvrzení zpochybňuje. Říká se tam, že ráj tu existovat může, jenže je nedosažitelný, protože vstupní brána je z plamenů. Lidé touží po ráji na zemi, chtějí překročit meze svého poznání, a chtějí si užít ráj ještě za života - nečekat až na smrt. A když si čteme příběhy o ráji na zemi, můžeme si ho alespoň představovat a prožívat ho zprostředkovaně.

DV: Píšete s velkou sympatií o lidech, kteří věří v boha. Ale zdá se mi, že píšete o víře, jak ji lidé prožívají, ne o teologii.

AG: Víra je velmi důležitá v životě mnoha jednotlivců i jednotlivých společností. Náboženství je živé a má pro tyto lidi význam. Svět je popisován a poznáván prostřednictvím náboženských příběhů, i když lidé nemusí být věřící. Vnímání světa a poznání toho, co je dobré nebo špatné, má podle mne velmi často své kořeny v náboženství. Když žijete v Evropě, převažuje sekulární vnímání světa, které je však hluboce zakořeněno v různých křesťanských příbězích, i když lidé nechodí do kostela. V takovém smyslu je náboženství důležité. Jde o způsob, jak poznat svět. V některých částech světa je náboženství ještě velmi živé, jinde přežívá jen v příbězích.

DV: V románu se vyskytuje ještě jeden ráj – ve formě obezděné zahrady vedle Azizova krámu a domu. O zahradu se stará Mzee Hamdani /muzí hamdání/, starý zahradník, který upřednostnil službu u Azize a péči o zahradu před vlastní svobodou. Júsufovi, který mu v zahradě často pomáhá, nezůstane dlužen vysvětlení.

„Když tito lidé říkají, že mi patříš, že tě vlastním, je to, jako když přestane pršet nebo když na konci dne zapadne slunce. Následujícího rána slunce opět vyjde, ať se jim to líbí, nebo ne. Stejně je to se svobodou. Mohou tě zavřít, spoutat, zneužít všechny tvé drobné touhy, ale svobodu ti vzít nemohou. Až s tebou skončí, budou stále stejně vzdálení tomu, aby tě vlastnili, jako byli v den tvého narození. Rozumíš mi? Tohle je práce, která mi byla svěřena, co mi může ten tam uvnitř nabídnout svobodnějšího?“

DV: Ne že by to ovšem Júsufa přesvědčilo.

Júsuf si pomyslel, že je to řeč starého muže. Nepochybně v ní byla moudrost, ale byla to moudrost vytrvalosti a bezmoci, svým způsobem možná obdivuhodná, ale ne ve chvíli, kdy na vás klečí padouch a vypouští své jedovaté plyny.

DV: Román Ráj končí vypuknutím první světové války. V poslední scéně německé vojsko pochoduje městem, a čtenář tuší, že se schyluje k velké katastrofě.

Posmrtné životy

DV: Dvacet šest let po vydání románu Ráj, v roce 2020 vyšel Abdulrazakovi Gurnahovi román Posmrtné životy. Dílo, které v něčem na Ráj navazuje.

AG: Máte pravdu. V románu Ráj jsem se také zabýval otázkou, jak dokázal být evropský kolonialismus tak úspěšný. Celé se to podařilo, protože svět lidí, do jejichž země Evropané vstoupili, byl velmi složitý a mnohvrstevnatý.

Z hlediska kolonizátorů šlo o slabinu. Román Posmrtné životy se zabývá obdobím od první světové války až do 60. let. Do určité míry navazují oba romány na sebe, alespoň z historického hlediska.

DV: Román se odehrává na území dnešní Tanzanie – především v malém nejmenovaném přístavním městě. Gurnah krásně evokuje atmosféru prostředí a doby z pohledu místních lidí. Svět Evropanů je jim vzdálený.

Vítr přivál lodě obchodníků zpoza oceánu. Jejich skutečným cílem byla Mombasa nebo Zanzibar, prosperující města s bohatými kupci připravenými obchodovat, ale některé z nich zabloudily do jiných přístavních měst, včetně toho jejich. Příjezd lodí byl očekáván týdny předem a mezi lidmi znovu ožívaly a kolovaly oblíbené legendy o kapitánech a posádkách: zmatek, který s nimi přicházel, když se roztahovali v každém nezastavěném prostoru a měnili ho ve svá tábořiště, báječné zboží, které prodávali v ulicích, mnohdy to byly cetky, ale některé zboží bylo cenné a sami prodávající to ani nevěděli, tlusté koberce a vzácné parfémy, celé lodní náklady datlí, solených makrel a sušených žraloků, které prodávali obchodníkům jako směs zboží, jejich pověstný hlad po ovoci, zejména po mangu, a jejich nezřízené násilí, které v minulosti vedlo k otevřeným bitkám na ulicích a nutilo lidi zamykat se ve strachu uvnitř svých domů. Námořníci plnili mešity k prasknutí a provoněli vzduch svými mořem prosolenými, potem potřísněnými tunikami kanzu a pokrývkami hlavy kofia, často od špíny zašlými tak, že byly více hnědé než bělostné.....

[...] Někdy se po okolí promenádovali sůrští kupci proslulí tím, že v jednom kuse vyhledávají rozptýlení a zábavu, kteří zabloudili, a máchali holemi nad hlavou, jako by překračovali nepřátelské území. Za nimi se trousily děti, volaly posměšná slova, kterým cizinci nerozuměli, a ústy vydávaly prdivé zvuky, které prý Suriové považovali za obzvlášť urážlivé.

DV: Vypukne první světová válka, a jihovýchodní Afrika se stane jedním z mnoha dějišť konfliktu. Dva mladí muži, Ilya and Hamza, končí ve Schutztruppe – německé koloniální armádě – jako takzvaní Askari, afričtí žoldnéři. Oba jsou naivní. Ilya je sváděn příběhy o odvaze a dobrodružství, a v případě Hamzy je záhadou, jak se tak citlivý a bystrý mladý muž mohl dostat

do bojové jednotky, která je známá svou brutalitou. Netrvá ovšem dlouho a pochopí, že udělal velkou chybu.

„Jsem zde, abych sloužil Schutztruppe a císaři,“ řekl Hamza, ztuhl do postoje „pozor“ a díval se přímo před sebe.

„Ano, samozřejmě, že sloužíš. Jaká vznešenější povinnost může existovat!“ pravil důstojník posměšně a obešel ho, aby mu viděl přímo do tváře.

„Předpokládám, že bys mi mohl položit stejnou otázku. Co dělá člověk z krásného městečka Marbach tady v téhle díře? Narodil jsem se do vojenské tradice a tohle je moje povinnost. Proto jsem tady – abych se zmocnil toho, co nám právem patří, protože jsme silnější. Máme co do činění se zaostalými a divokými lidmi a jediný způsob, jak jim vládnout, je vyvolat u nich a jejich ješitných liliputských sultánů hrůzu a všechny je tvrdou pěstí donutit k poslušnosti. Schutztruppe je naším nástrojem. Ty taky. Chceme, abyste byli disciplinovaní, poslušní a krutí víc, než jsme si schopni představit. Chceme, abyste byli bezcitní chvastouni s hroší kůží, kteří bez váhání splní náš rozkaz, a my vám pak dobře zaplatíme a vzdáme vám úctu, kterou si zasloužíte, ať už jste otroci, vojáci nebo vyvrhelové. Až na to, že ty mezi ně nepatříš. Třeseš se a díváš se a nasloucháš každému úderu srdce, jako by tě to všechno mučilo. Pozoruji tě od samého začátku, kdy tě sem poprvé přivedli. Jsi snílek.“

Hamza stál docela klidně a zíral před sebe.

„Vytáhl jsem tě z té řady, protože se mi líbilo, jak vypadáš,“ řekl důstojník a postavil se dva kroky před něj. „Bojíš se mě? Mám rád, když se mě lidé bojí. To mi dodává sílu.“

Důstojník přistoupil blíž a udeřil Hamzu do levé tváře, pak ho hřbetem ruky plácl do pravé. [...]

„Bolelo tě to? Tvoje utrpení se mě netýká.“ řekl důstojník a postavil se k němu velmi blízko. Hamza se vyhýbal očnímu kontaktu a viděl, jak se napnutá kůže na důstojníkově spánku krabatí. „Odpověz mi na otázku. Bojíš se mě?“

„Ndio bwana,“ řekl Hamza hlasitě.

Důstojník se rozesmál. „Učím tě mluvit a číst německy, abys rozuměl Schillerovi, a ty mi odpovídáš tím dětinským jazykem. Ted' mi odpověz pořádně.“

DV: Četl jsem, že jeden váš příbuzný byl naverbován do německé armády.

AG: Nebyl naverbován jako voják, ale jako nosič. Neexistovaly silnice, a to znamenalo, že veškerý materiál se nosil na hlavě nebo na zádech. V britských, německých a portugalských armádách sloužilo mnoho tisíců nosičů. Většinou byli první, kdo padl, protože se o ně nikdo pořádně nestaral, neměli boty atd. Říkali jsme mu „dědečku“, ale ve skutečnosti to byl strýc mé matky – někdy jsme dost ledabylí, co se týče přesného pojmenování příbuzenských vztahů. Rád vyprávěl o své službě v německé armádě. Přežil. Mnozí nepřežili. Myslím si, že při první příležitosti dezertoval.

O dva dny později začala válka. Telegram s rozkazem přišel ráno po návratu z manévrů. Měli jet vlakem do Moši a pak pochodovat na pozice u hranic, aby posílili obrannou linii. Rozkazy plnili s naučenou a nacvičenou přesností. Vojáci pochodovali z bomby do města v sevřené formaci, zpívali pochodové písně, zatímco jejich důstojníci jeli před nimi nebo kráčeli vedle nich. Za nimi šla jednotka nosičů, manželky, děti a dobytek, takže než

všichni nastoupili, byl vlak tak plný, že nosiči a střelci museli jet na střeše. Z Moši pochodovali na sever k hranicím s Britskou východní Afrikou. Tak to v té době v té části světa vypadalo. Každý její kousek patřil Evropanům, alespoň na mapě: Britská východní Afrika, Deutsch-Ostafrika, África Oriental Portuguesa, Congo Belge.

...

Askariové zanechali zemi zpustošenou, její obyvatele hladovějící a umírající po statisících, zatímco oni bojovali dál a slepě a vražedně přijímali za svou věc, jejíž původ neznali a jejíž ambice byly přehnané a ve výsledku zaměřené na jejich ovládnutí. Nosiči umírali v obrovských počtech na malárii, úplavici a vyčerpání a nikdo se neobtěžoval je spočítat. V čiré hrůze dezertovali, aby zahynuli ve zpustošené krajině. Později se z těchto událostí stanou příběhy o absurdním a nonšalantním hrdinství, vedlejší linie velkých tragédií v Evropě, ale pro ty, kdo je prožili, to byla doba, kdy jejich země byla nasáklá krví a posetá mrtvolami.

DV: Příběh románu Posmrtné životy pokračuje i po první světové válce. Ti, kteří přežili, postupně dávají své životy dohromady. Podobně jako v románu Poutníková cesta, vidíme regenerační sílu lásky a vzájemné důvěry ve vztahu mezi Hamzou a Afiyou, sestrou Ilyase, který se nevrátil z války. Ale, jak už tomu u Gurnaha bývá, i tady jsou věci složitější, než se na první pohled zdá. Ukáže se totiž, že i Ilyas přežil. Zjistíme, že se po válce dostal do Německa. A když se o patnáct let později dostávají k moci nacisté, připojí se k nim. Jako hrdý veterán Schutztruppe bojuje za to, aby Německo dostalo své kolonie zpátky. Ale nakonec se sám stane obětí nacistů. Když se zjistí, že jako Afričan má poměr s Němkou, je deportován do koncentračního tábora za porušování rasových zákonů. Umírá v Sachsenhausenu.

Jazyk

DV: V tradici Josefa Conrada, Vladimíra Nabokova nebo Josefa Brodského, píše Abdulrazak Gurnah v jazyce, který není jeho mateřština. V Gurnahově rodině byla hlavním jazykem svahilština, a v Zanzibaru bylo slyšet i další jazyky – včetně arabštiny a hindi a různých dialektů. Fragменты všech těchto jazyků se často objevují v autorových románech, všechny ale napsal v angličtině, v jazyku kolonizátorů.

AG: Prostě to tak dopadlo. Angličtina je jazyk, ve kterém jsem se naučil psát plynule. Do určité míry je to samozřejmě důsledkem toho, že jsme byli kolonií Britů. Ale netušil jsem, že jednou budu umět psát tak dobře v jazyce, který jsem objevil během svého dospívání. Myslím si, že je to trochu jako – a rád používám metaforu ze sportu – když se ptáte sprintera proč se stal sprinterem. Nejde o rozhodnutí. Máte předpoklady, vaše tělo toho musí být schopné. Do určité míry nejde o vlastní výběr.

DV: Vyšly vaše romány ve svahilštině?

AG: Zrovna se překládá román Ráj. Ale jde o vůbec první překlad. V Tanzanii je malé čtenářské publikum a také nakladatelství vydávají jen omezený sortiment. Část obyvatelstva čte detektivky a růžovou knihovnu, ale knihy jsou drahé. A lidé nechtějí utrácet peníze za knihy, pokud nejsou například potřeba ve škole. Určitě se to časem změní, ale dnes si lidé nečtou pro radost nebo aby si něco dozvěděli. Čtou povinnou četbu pro školu a práci.

DV: Abdulrazak Gurnah je profesorem literatury. Jeho angličtina je plná literárních odkazů, které jsou tak eklektické jak mnohovrstevnatý je kulturní svět, ve kterém je doma. Najdeme zde odkazy na Homera, Shakespeara, Čechova, Heineho, Schillera, Poea, a samozřejmě i na Korán a Bibli. Pro Gurnaha je psaní cestou k poznání, a každá literární tradice má co nabídnout.

AG: To, co čteme, souvisí s tím, jak poznáváme svět. A literatura nás zasahuje na více úrovních. Především z ní máme radost, rozkoš. Také z ní čerpáme informace, dozvídáme se o věcech, o kterých jsme nevěděli, a to způsobem, který nám dělá radost. Když čtu knihu od ruského nebo norského spisovatele nebo spisovatelky, neodkládám ji s tím, že pochází z jiného prostředí. Naopak. Říkám si, že bych chtěl víc poznat svět autora nebo autorky.

DV: A vaše dílo je plné literárních odkazů, díky kterým zjišťujeme, že s vámi jiní autoři skutečně mají mnoho společného. Vybavuji si scénu, ve které jedna z vašich postav mluví o Višňovém sadu od Čechova - o tom, jak se svět mění tak rychle, že protagonisté nemají šanci se orientovat. Jde zároveň o jedno z *vašich* ústředních témat.

AG: V tom je výhoda a krása literatury. Nikam nepatří. Patří všem, každému z nás. Když se to podaří, obohacuje nás. Stává se mi často, když něco čtu, že si říkám – ano, to je mi nějak povědomé, zažil jsem něco podobného.

DV: Příběh románu Srdce ze šterku (Gravel Heart) má své kořeny u Shakespeara...

AG: Ano, jistě. Máte pravdu, že příběh Shakespearovy hry Něco za něco tvoří jakýsi rámeček pro román Srdce ze šterku. V románu U moře najdete také řadu odkazů na Shakespeara, dokonce i na dánskou autorku Karen Blixen, ale nechám na vás, abyste to objevil sám.

DV: Hledání odkazu na Karen Blixen a její memoáry, Vzpomínky na Afriku, které známé především díky filmu s Meryl Streepovou a Robertem Redfordem, mi nezabralo příliš mnoho času. Jedna z postav románu U moře je Elleke, Němka, která také napsala paměti o svém životě v Africe. Žije v Drážďanech v době NDR, a africký student Latif, se tu s ní seznámí. Vypráví mu svůj životní příběh, který nás vede nejen do Afriky, ale i do Čech.

„Ano, naše rodina odtamtud pochází. Byli to velcí statkáři nedaleko města Most, ne přímo z něj, ale z jedné nepříliš vzdálené vesnice. Most je kousek odsud za hranicemi.“ [...]

„No, byl tam velký dům s krásnými zahradami,“ řekla Elleke. „Spíš to byl park než zahrada, s potůčkem, který protékal lesem a pak se vléval do malého jezírka. [...] Byl tam háj tmavě fialových rododendronů, tak fialových, tak velmi tmavých, jako by ta barva byla vytažená z nejhlubších vnitřností rostliny. Byla tam příjezdová cesta pro kočár, kočí a lokajové, stáje, koně a čeledíní a celé zástupy dalšího služebnictva a jejich rodin, aby udělali všechno, co bylo třeba. Cesta byla lemována stromy všeho druhu. S touto láskou ke stromům začal už před několika generacemi jeden z předků. Byl tu dvě stě let starý strom z Kašmíru, kašmírský cypřiš, pokroucený a rozložitý jako bytost, která se svými údy vzpírá o stěny neviditelného žaláře, které chce zbořit. Byl to exotický strom našeho dětství.“

„To jsou vzpomínky na ztracené věci,“ řekla Elleke po tichu, které se protáhlo na dlouhou minutu, zatímco se dívala z jednoho na druhého z nás a bez mrknutí oka si lokla své kávy odporné chuti. „Je možné, že si na ně pamatuji jako na věci prostší, než ve skutečnosti byly. Vzpomínám si na krásné květiny v každém pokoji, dokonce i v zimě. Když si na ty květiny vzpomenu teď, naplní mou duši stesk, a já nevím po čem. Teď myslím i na všechno to služebnictvo, tolik jich dělalo ponižující práce, na které jsme nechtěli ani pomyslet, a tolik věcí v jejich životě chybělo. To bylo před válkou. Byla to strašná válka, přinesla tolik katastrof. A Rakousko tu válku prohrálo a prohrálo i tu další a pak přišlo skoro o všechno.“

[...] Chtěl jsem slyšet víc. Jak se odtamtud dostali až sem? Podíval jsem se na dvě fotografie na polici. [...]

Tohle je moje matka a můj mladší bratr a na té vlevo je můj otec. Fotografie byly pořízeny těsně před naším odjezdem do Keni, na výletě do Karpat, který byl naším rozloučením s tím, co kdysi bývalo Rakouskem.“

„Keňa!“ zvolal jsem. [...] „Vy jste byli osadníci?“

Po tváři jí přeběhl udivený výraz. „Ano, osadníci.“

„Proč Keňa?“

Než odpověděla, na chvíli se odmlčela, a když začala znovu mluvit, viděl jsem, že se soustředěně mračí. „Myslím, že přesně takto se mě na to ještě nikdo nezeptal. Nemyslíte tím, proč zrovna Keňa a ne nějaké jiné místo. Protože v tomto směru bylo jedno, jestli to byla Keňa nebo jiné místo. Byli jsme Evropané. Mohli jsme jet kamkoli na světě, kam jsme chtěli. Chcete tím říct: proč jste se rozhodli jít a vzít si to, co patřilo jiným lidem, a nazývat to svým a prosperovat na základě duplicity a násilného jednání. Dokonce bojovat a mrzačit kvůli tomu, na co jste neměli právo. Takhle jsi to myslel? No, protože jsme žili v době, kdy se zdálo, že na to všechno máme

právo, právo na místa, která byla obsazena jen lidmi s tmavou pletí a kudrnatými vlasy.“ [...]

„Ano, existuje i nevinná forma této otázky: „Proč Keňa?“ řekla Elleke a ignorovala nás. Pak pokračovala ve svém vyprávění a vysvětlovala.

„Abychom se dostali pryč z Evropy a jejích válek. Moji rodiče už nechtěli zůstat v Rakousku, a tak vzali podíl, který jim připadl ze statku, a koupili farmu v Ngong Hills. To bylo v roce 1919 a žili jsme tam až do roku 1938. [...]"

„Moje matka napsala o letech strávených v Keni paměti,“ řekl Jan. „V němčině. Je to krásně napsané.“

„Je to jen lživá nostalgie,“ podotkla Elleke, usmála se a mávla nad Janovým výrokiem rukou. „Kdybych to teď psala já, taky bych vyprávěla ty hrozné historky a všechny bych tím deprimovala jako stará nudná bába. Víte, proč jsme odešli do Německa zrovna ve chvíli, kdy měla začít válka? Protože nás úřady varovaly, že jakmile začne válka, budeme internováni, a moji rodiče nějak během let v sobě zase našli hrdost na to, že jsou Rakušané. To Rakousko, které znali, už samozřejmě neexistovalo. Část, ve které žili, se v té době jmenovala Československo a zbytek Rakouska se stal součástí Německa. Ale přesto raději přišli do toho Německa loupeživých baronů a arogantních triumfalistů s čepicemi s kšiltem a stříbrem opásanými uniformami, než aby se nechali nedůstojně internovat a dovolili negrům, aby se nám v našem neštěstí posmívali. Odpusťte mi, tak jsme tenkrát mluvili. Nebo mi neodpouštějte, pokud si myslíte, že si to nezasloužíme. Ale taková slova jsme říkali a nemyslím to teď s opovržením, když tak mluvím, jen chci, abyste měli představu, s jakou sebelítostivou arogancí jsme sami na sebe pohlíželi. [...]"

A tak Evropa a její války nakonec mé rodiče dostihly a my jsme přišli do Drážďan a usadili se tam. Do tohoto domu. Kousek od našeho starého domova.“

DV: Československo se v díle Abdulrazaka Gurnaha objevuje víckrát. Není náhodou, že se část románu U moře odehrává v Německé demokratické republice. Po revoluci a sjednocení Zanzibaru s Tanzánií v roce 1964 se stát politicky přeorientoval na Sovětský svaz.

AG: Ano. Ve škole jsme měli českého učitele. Bylo to po revoluci v Zanzibaru, protože se Tanzanie stála spojencem Sovětského bloku, a všichni Britové byli vyhozeni. Školy, nemocnice a další instituce najednou přestaly fungovat. Kvůli tomu nám poslali různé lidi z Německé demokratické republiky, z tehdejšího Československa, nebo z Číny, kteří u nás pracovali.

DV: Řekněte nám něco o svém českém učitelovi...

AG: No, hlavní problém byl v tom, že tito lidé většinou moc neuměli anglicky a vůbec nikdo neuměl svahilsky. Uměli jen to, co učili. Občas jsme zažili docela absurdní situace. Viděli jsme, jak se zlobí, že nemohou něco pořádně vysvětlit, protože na to nejsou jazykově vybavení. Doufám, že se jim u nás líbilo, ale moc šťastně nevypadali. Naopak se často tvářili dost nešťastně.

DV: Ani česká republika, jak vidíte, nepostrádá svou koloniální africkou minulost. Abdulrazak Gurnah rád upozorňuje na složitost dějin a na epizody, na které rádi zapomínáme.

DV: Na konci rozhovoru, který jsem s Abdulrazakem Gurnahem vedl v létě 2022 v jeho domě v Canterbury, jsem se ho zeptal, jak se cítí, když se vrací zpátky do Zanzibaru po více než půl století v Evropě.

AG: Návraty pro mě nejsou nijak obtížné. Mám tam hodně příbuzných, včetně bratra. Ale stává se – a tohle určitě znáte – že se stěhujete do cizí země a máte nový život, a váš nový život je velmi složitý – děti, vnoučata, partnerka atd. Najednou nerozhodujete jen za sebe. Asi je můj život v Anglii jako život akademika a spisovatele tak uspokojující, že bych se toho všeho nechtěl vzdát proto abych odešel jinam, nebo se vrátil tam, kde můj život začal. Rád do Tanzanie občas jezdím na pár týdnů, abych si dobil baterie, a pak se vracím do Anglie.

DV: Cítíte se nejvíc doma ve svém psaní?

AG: Ano, částečně je to tak. Nejsem odříznutý od své minulost, protože když píšu, tak se k ní vracím a vzpomínám. Nejde o nějakou terapii, ale spíš mi se mi to zjevuje v hlavě, vstupuje do fantazie.

DV: Návraty, pohyb, těkavost, neklid, to jsou témata, která se v díle Abdulrazaka Gurnaha často pojí s obrazem moře. Moře jako příslib dobrodružství i nebezpečí. Rozlučme se jedním takovým obrazem moře na východě Afriky z románu Ráj. Júsuf poprvé u moře.

Júsuf ještě nikdy nebyl tak blízko moři, a jeho velikost ho oněměla. Čekal, že vzduch u vody bude čerstvý a osvěžující, ale místo toho cítil hnůj a tabák a surové dřevo. A taky něco pronikavého a šíravého, o čemž se později dozvěděl, že jsou to mořské řasy. Na pláži odpočívaly dřevěné lod'ky, a o kousek dál pod plachtami a kolem ohňů na vaření lenošili rybáři, kterým lodě patřily. Že prý čekají, než se příliv otočí.